

למי מייללים התנים?

יללת תנים יש בה משהו אנושי. אדם השומע את מקהלת התנים מרחוק, בשעות הלילה, כשהוא שרוי בשטח ההפקר שבין ערנות לחלום, – עלול לפרש יללה זו בצורות שונות, כיד הדמיון הטובה עליו. מן היללה משתמעת נימה של בדידות תהומית; יחד עם זאת, הרי זו יללה קולקטיבית, קול המון גדול ומפחיד, הנשמע כאילו הוא רוצה באבדן הזולת. יללת התנים בוקעת לקראתנו מרקע סיפורי של עמוס עוז, "ארצות התן"⁽¹⁾. קובץ סיפורים זה היה ראשון למחברו; חלק מן הסיפורים הודפס בכתבי עת לפני הופעת הספר. מה ראה עמוס עוז לבחור ביללת התנים כבמנגינת לוואי תמידית לסיפוריו, יללה המושמעת עד כדי הגזמה, עד לזרא כמעט? על-מנת לענות לשאלה זו, עלינו להתחקות על דרך כתיבתו של הסופר, ועל האווירה המיוחדת הנסוכה בסיפוריו. דרך כתיבתו של עמוס עוז היא אמנותית מאוד, מחושבת בכל פרטיה; לעיתים שילוב המאורעות, רקמת המקרים הסתמיים כביכול – מתלכדים בצורה מושלמת עד כדי מלאכותיות. או שמא נאמר: מלאכותיות, בסיפורים הגרועים (בטרם זמנו, מנזר השתקנים) ולעומת זאת, הרגשת גורליות שאין לערער אחריה בסיפורים הטובים (דרך הרוח, אבן חלולה, נוודים וצפע, כל הנהרות). אולי הסיפור השלם ביותר מבחינת המיבנה האמנותי הוא "דרך הרוח". סיפור זה אף מבליט את תפישת העולם הקודרת, השולטת בכל הסיפורים כולם; כאן אנו חשים בפעולה העויינת, המקיפה את האדם מכל העברים. עולם החי והצומח, כוחות הטבע והעצמים הדוממים, – כולם כאחד פועלים להשמדתו של האדם; כולם ניחנו ברצון להרע. ולא זו בלבד: כל מעשיו של האדם, מחשבותיו וכוונותיו, אף אלו מביאים, ברגע מסויים, לידי הרס ואבדון. "דרך הרוח" הוא, כביכול, סיפור על תאונה, תאונה האפשרית מבחינה טכנית, ואף היו כמותה במציאות. במיפגן אווירי של יום העצמאות מסתבך אחד הצנחנים בכבל חשמלי ומוצא את מותו. זהו סיכום יבש של תוכנו של הסיפור במשפט אחד. כדרך כל הסיכומים מסוג זה, הרי אף סיכום זה אינו נכון. גדעון שנהב, הצנחן הצעיר, בן קיבוץ, אינו מוצא את מותו בדרך מקרה. התאונה אינה תאונה; זהו גורל בלתי נמנע. כל הפרטים הקטנים והבלתי חשובים לכאורה, מתלכדים

יחד למעיך מפל שלג המוסיף מידי רגע עוז ועוצמה, ומוחץ את הצעיר. אין כל אפשרות של הצלה. אצל היוונים העתיקים היו האלים קובעים בשרירות לב את גורלו הטראגי של האדם; בסיפור המודרני שלפנינו אין עוד אלים, אך יש כוחות נעלמים, מפחידים לא פחות וכבירי רוח לא פחות, המתעללים באדם, משחקים עמו כשחק החתול בעכבר, ומדבירים אותו; ואין מנוס ומפלט.

המחבר כלל אינו מתכוון להפתיע את הקורא באשר לסיומו הטראגי של הסיפור. המשפט הראשון, הפותח את "דרך הרוח", הוא: "יומו האחרון של גדעון שנהב נפקח בזריחת-שמש מרטיטה." ואילו בעמוד השני, המתאר את אביו של גדעון שנהב, הקרוי שמשון שיינבוים, אנו קוראים: "בשעת-בוקר זו עדיין אין שיינבוים בחזקת אב שכול, אך קלסתר-פניו מתאים מאין-כמוהו לשאת הילה זו. ארשת כבדה ונבונה שפוכה על פניו המחורצים, ועיניו מפיקות תוגה אירונית". התאורים הללו, מייד עם תחילתו של הסיפור, מכינים אותנו מראש לגבי העתיד. מובן מאליו, שיש לו לסופר כוונה מסוימת בדרך סיפור הפוכה זו. מלכתחילה, הוא משליט אווירה של חוסר תקווה. זהו יומו האחרון של גדעון שנהב, כלה ונחרצה. ואם הזכרת העובדה, שזהו יומו האחרון של הצעיר, היא הזכרה סתמית, ללא קביעת עמדה, הרי התיאור של האב כאב שכול, עוד בטרם נהרג בנו, הוא תיאור על דרך האירוניה והביקורת. ממשפטים ספורים אנו לומדים, מהי דעתו של המחבר על שמשון שיינבוים; ולא זו בלבד, אלא שאנו מנחשים כבר את הקונפליקט הקובע לא במעט את גורלו של גדעון: הקונפליקט שבין הבן לאב. שכן בהמשך הדברים מסתבר לנו, כי גדעון הלך אל היל הצנחנים, החיל המסוכן, - כדי לעורר את הערכתו של האב.

אם סופו של הסיפור ידוע לנו למן המשפט הראשון, הרי אין בכך להרפיית המתח. אמנם יודעים אנו, מה יהא הסוף, אלא שאין אנו יודעים עדיין את הכיצד. כיצד ימצא גדעון את מותו? כיצד יתרחשו הדברים? המתח תלוי בנקודה זו. וכאן מתחילים לפעול כל אותם גורמים, חיצוניים כביכול, שהזכרנו אותם בתחילת דברינו. היום הוא יום שרב, רוח אינה נושבת. אולם לשעה קלה נשבר השרב ונושבת הרוח - דווקא באותם רגעים גורליים, כאשר גדעון תלוי בין שמיים לארץ. נקודה אחרת: נחיתת הצנחנים חייבת להתבצע דווקא מעל קיבוץ מולדתו של גדעון. מסיבה זו עלז ושמח הצעיר לקראת החוויה, וכדי להגדיל את העונג וההתפעלות, הוא פותח אף את המצנח השני, המצנח לשעת סכנה. נפילתו, על כן, איטית יותר, והוא נכנס לתחומי משחקה של

הרוח הנושבת לעבר הכבל החשמלי. היות והיום הוא יום העצמאות, אין להשיג את האחראים להפעלת הזרם, ואין כל אפשרות לנתק את הזרם לזמן מה. גדעון הנופל אינו מתחשמל מייד: הוא נשאר תלוי, ועוז רוחו לא עומד בו לחתוך את רצועות המצנח, כדי ליפול לאדמה ואולי להינצל. חולשתו של גדעון מעוררת זעם באב, המגיב בצורה המבליטה את כל חולשות אופיו המוסוות, והילת האב השכול העתידה לעטר אותו, מחוללת עוד לפני מות הבן. זאטוטי הקיבוץ, שגדעון כה עלז לקראתם וחיכה להתפעלותם הנלהבת, מגיבים באכזריות חסרת ההבנה, המיוחדת לילדים וניסיון ההצלה האחרון, הנעשה כדי לשחרר את גדעון מכבליו – אינו מובן לזה האחרון, ובכוחותיו האחרונים הוא מטה את גופו לעבר הכבל הממית.

דרך הרוח, אם כן, היא דרך של אבדן וכיליון. וכך הן אף שאר הדרכים; מטרה אחת ותוצאה אחת לכולן. אמנם, לא כל הסיפורים מסתיימים במוות או באסון. אולם כולם מסתיימים בנימה של חוסר תקווה וחוסר תוחלת, אכזבה, יאוש וחידלון. הדמויות המופיעות הן לאוו דווקא רעות, כי אם מכוערות ועגומות. הרקע למרבית הסיפורים הוא הקיבוץ. אכן, דרך ארוכה צעדה הספרות שלנו מאותם ימים, בהם היה השם "קיבוץ" משהו בדומה לשם נרדף ל"גן-עדן חברתי", ועד לקובץ הסיפורים שלפנינו, בו מתאר עמוס עוז בכישרון קודר אנשים הנתונים בשממה של רגש ובמרחב עויין של כוחות טבע הרסניים.

דצמבר, 1965.

הערות למי מיללים התנים?

1. ארצות החן, מאת עמוס עוז, הוצאת "מסדה", 1965.